

Ejemplar de Archivo

JA KEEJ K'IN JA XPEQ

andrés cholotío/
mayra fong



universidad rafael landívar
instituto de lingüística

**JA
KEEJ K'IN
JA XPEQ**

texto:

andrés cholot o

ilustraciones:

mayra fong

universidad rafael land var
instituto de ling stica
guatemala, 1990

JA

KEEL K'IN

JA XPEQ

University of California
Library

1970


University of California
Library
1970

JA TZ'I' K'IN JAR UTIIW

K'o jutlij cha' k'o jun taa' qas b'eyoom, e k'o rukeej, rwajkaax, rak', rupl'y, rquluuq k'in k'o jun rutz'ii' qas ti utz k'in qas k'an, nij ma k'o ta nuk'ul pa rxoraal ja rywaaal nij ma k'o ta jun ti chikop chik noq ruk'iin ja jaa'.

Komo nij najel chikop nrijixi k'in ojoj chaqajaa' ja roq winaq, xa k'a rumajk ari' ja ti tz'i' xrijix ruk'iin ja rjawaal.





Toq nij ma k'o chi ta nub'an ja ti tz'i',
xmajtaj rtzelaxiik rmaal ja rjawaal, nij ma ti
ya' chik rwaay piki nij ma ti b'atataj chik rii',
xepi joox triij nij junwi' chik rtz'ej tiik nij ti
b'aaq chik, nij ma k'o chi ta nawajo' tre,
k'aj k'a ri' xe'eli ja joox triij, ti alja chik
jutz'iit, xar wari' nij ma ti ya' wi' ja ti
rwaay rmaal ja rjawaal, xub'an k'a jutiiij
xumaj ch'ob'ooj naq ja xtub'an.

—Naq nb'an k'awa' kawiik, ninkam wan
rwal wa'ijaal nij wan ma k'o ta nyo chik jun
ti nwaay, xa' eq toq qas in ti utz toqari' toq
qas xinketzuq ja wajaaw, toq qas lawalo nb'an
chike ja wachb'iil k'in chike ja winaq ja ne'ok
to pa rxoraal ja wajaaw, xa'eq toqari' qas in
loaq'. Ja k'a kamiik, komo xinrijixi nij ma k'o
chi ta wik'a'tz xnaan.



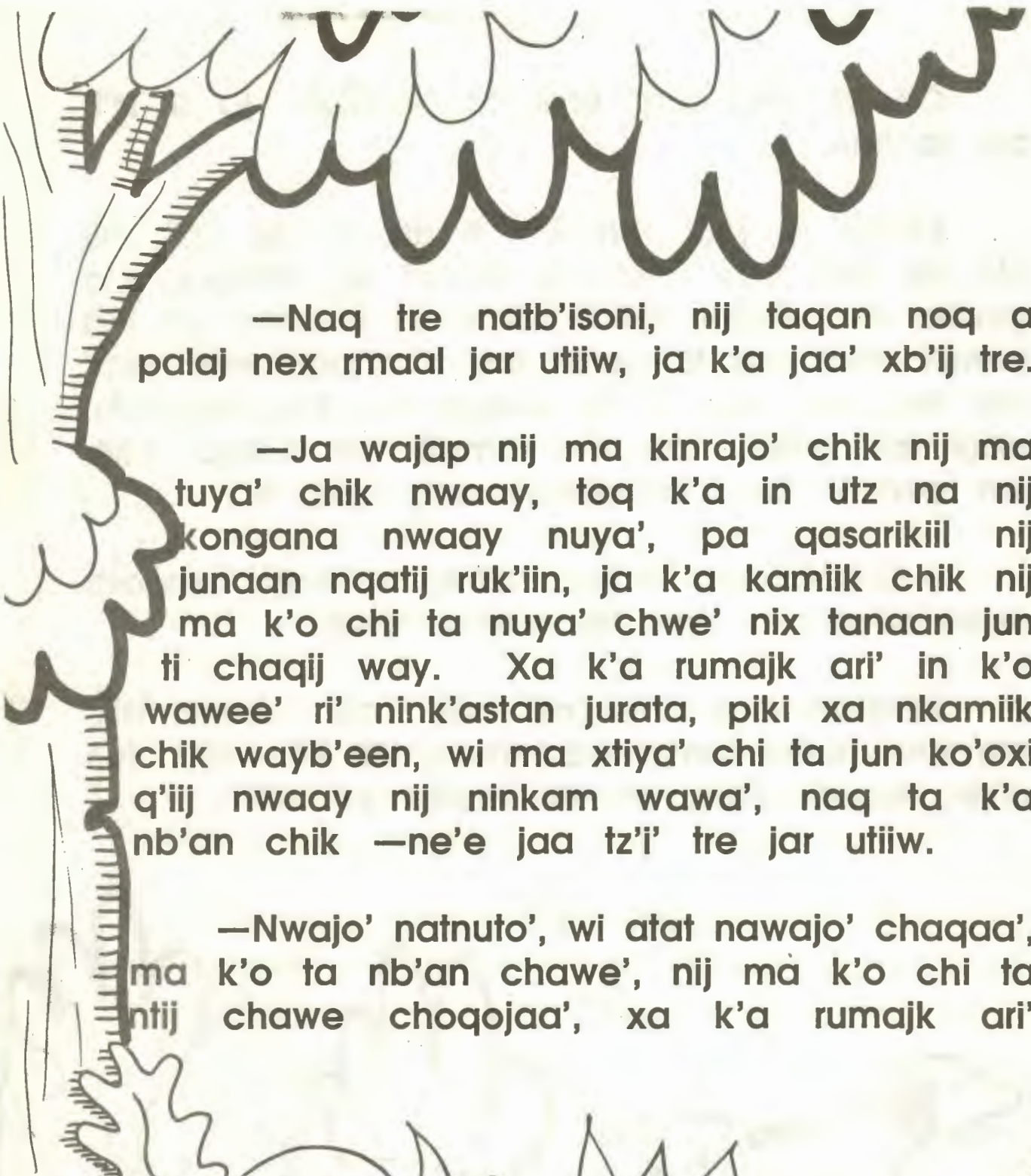
Chewi' min loq' chik ta —ne'e— ja ti tz'i'
pa ranlmo.

Komo ja jaa' toq k'a ti utz na ja tz'i', nij
utz laj taq rikiil nya' tre rmaal ja rjawaal, k'o
jantaq nij junaan kirikiil ruk'in ja rjawaal, ja k'a
kamiik chik nix ta naan jun ti chaqij way nya'
chi tre, jaa' k'a ri' ja nurqaj tre toq xuch'ob'
qaaj ja wari', xa k'a rumajk ari' xurqa' chik
jun pensar tre k'in kawa' xb'ij qaaj ri'.

—Komo ma tiya' chik nwaay mejoor
ninek'astan na jura ta —ne'e qaaj.

Rmajon jun b'iis nij noq' chi rpalaj piki
yamera nkami toq chaqa jalaal kiji kii' ruk'in jun
utiiw, kawa' xb'ix tre tri' rmaal jar utiiw.





—Naq tre natb'isoni, nij taqan noq a palaj nex rmaal jar utiiw, ja k'a jaa' xb'ij tre.

—Ja wajap nij ma kinrajo' chik nij ma tuya' chik nwaay, toq k'a in utz na nij kongana nwaay nuya', pa qasarikiil nij junaan nqatij ruk'iin, ja k'a kamiik chik nij ma k'o chi ta nuya' chwe' nix tanaan jun ti chaqij way. Xa k'a rumajk ari' in k'o wawee' ri' nink'astan jurata, piki xa nkamiik chik wayb'een, wi ma xtiya' chi ta jun ko'oxi q'ij nwaay nij ninkam wawa', naq ta k'a nb'an chik —ne'e jaa tz'i' tre jar utiiw.

—Nwajo' natnuto', wi atat nawajo' chaqaa', ma k'o ta nb'an chawe', nij ma k'o chi ta ntij chawe choqjaa', xa k'a rumajk ari'



natnuto'. Komo ja rawajaaw k'o Jun rquluuq ja qas nlm, ja k'ar lnln nlnb'e chaq'a' kamiik nenk'awa' to ja quluq, ja k'ar a tat toq xtak'axaaj xtumaj roqoj ruchii', ja quluq nat tare' k'a chwiiij, namaj nb'atataxiik ja k'ar inin nk'aq kaan ja quluq ja k'ar a tat nak'am pi chik ja quluq, nak'om to chi rochooch jar awajaaw, xtatz'at npe' toq xtanb'an ke ri', q'alaj ka ri' ma xtiya' ta jar awaay nex rmaal jar utiiw.

Xmeloj to chik ja tz'i' b'a k'o wi' ja rajaaw, k'in xumaj ch'ob'ooj naq xtub'an toq xtipeti jar utiiw, k'in b'akii' xtik'e' wi' toq xtoki jar aq'a'.

Xub'an k'a ja ora rxiin ja nok wi' jar utiiw chi k'a mariik ja quluq, xub'an wajxaqii' xrix chaq'a', waram chik nkeb'an ja rjawaal ja tz'i', nij ma k'o ta rwaay keya' qaj chik ja ti tz'i', waram chik nkeb'an toq kik'axaaj xumaj roqoj ruchii' ja quluq, ja rjawaal xeyakataj to chi tz'ejiik naq k'amar el rmaal jar utiiw, toq ketz'at ja taa' xumaj rb'i'xiik.



—Nij ma k'o ta rika'tz ja jun tz'i' ja k'o quk'iin, tetz'ata' k'alale' xk'amar el ja qaquluq ja qas nim rmaal jar utiiw, ja k'a jaa' toqari' nti'oni pero k'amar el na ja qaquluul, utz nij ma k'o chi ta rwaay neya' —ne'e ja taa' chike ja ralk'waal.

Ja k'a tz'i' nij kongana nub'an tare' triij jar utiiw, komo kichojmarsan chik chi xa nuya' kaan ja quluq jar utiiw. Toq meloj to ja tz'i' rk'amon to ja quluq, ja k'a taa' nij ma oknaq ta wi' pa rochooch toq nutz'at ja rutz'ii' rk'amon to ja quluq, k'aj k'a ri' qas nki'koti piki ja tz'i' xkowini xumaj kaan ja quluq k'aj k'a ri' xb'iij.

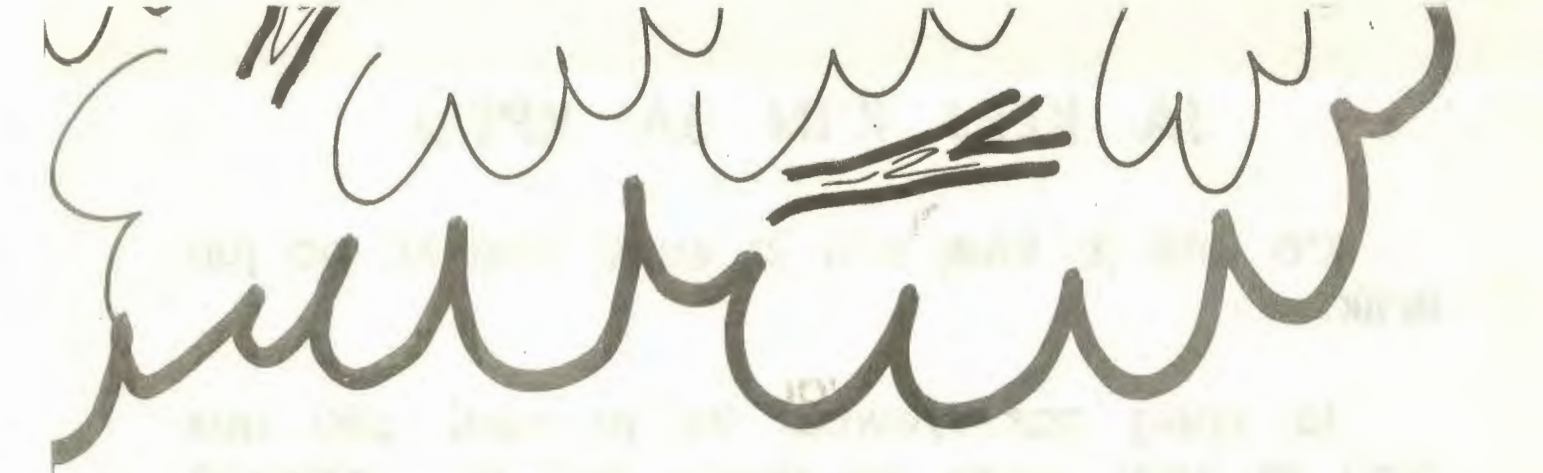
—Tetz'ata' mpe ja qatz'ii' le' xkowini xumaj kaan ja qaquluuq tre jar utiiw, ay ti nutz'ii', kamiik teya'a' to rwaay, teya' to jutz'it rrikiil choqojaa', piki rumajk jaa' ma xkowin ta jar utiiw xuk'am el ja qaquluq, k'in xa ti ri'j, chi pero xkowini xumaj kaan, kamiik oxmeej netzuq q'iij q'iij, piki jaa' nchajin qaxiin chi pa q'iij chi chaq'a'.

Ja k'a tz'i' xb'ij qaj pa ranimo.

—Ja toq nak'axaaj utz laj taq na'ooj chike chik julee', nij utz na wi' nateli, tetz'ata' k'a inin ri', kamiik nya' chik nwaay, k'in utz laj wa'iin chik nb'an, ma k'o chi ta wa'ijaal nkoch —ne' qaaj ja tz'i'.







K'aj k'ari' b'e chik jutiij puju' chi konoxiik jar utiiw, nermalti'oxiij tre ja utz laj na'ooj xuya' tre para ke xumaj chik jutij wa'iim, k'aj k'ari' toq xuwil jar utiiw xk'axax tre rmaal jar utiiw.

—Naq ab'anoon kamik la utz chik, piki ntz'at inin chi qas nki'kot chik apalaj, k'in nijini natchaq'aj chik jutiij —ne'e jar utiiw.

—Malti'ox chawe utiiw ja xab'an chwe' piki kamiik utz chik ntzujqiik nb'ajni, k'in qas utz chin nb'aj chwe rumajk ja xinb'an ja xab'ij chwe, xa k'a rumajk ari' xinpit awk'in nunmalti'oxiij chawe ja qas xab'an ja xel to pan apensar —ne'e ja tz'i' tre jar utiiw.

Xa k'a rumajk ari' toq k'o juun nb'in jun utziil chawe, ta k'ama' kaan chaqa jalaal k'oli nok wi' chawe pa jun q'iij.



JA KEEJ K'IN JA XPEQ

K'o jutij ja keej k'in ja xpeq xkiyl ki' pa jun le'lik.

Ja xpeq qas ryewaal tre ja keej, piki qas q'o'l ja keej komo xa ryoon jaa' ja q'axnaq nb'atataj rii' chi kewach konojel ja chikop.

Ja k'a xpeq komo nrajo' nuch'ek ja keej, —kawa' xb'ij tre ri'.

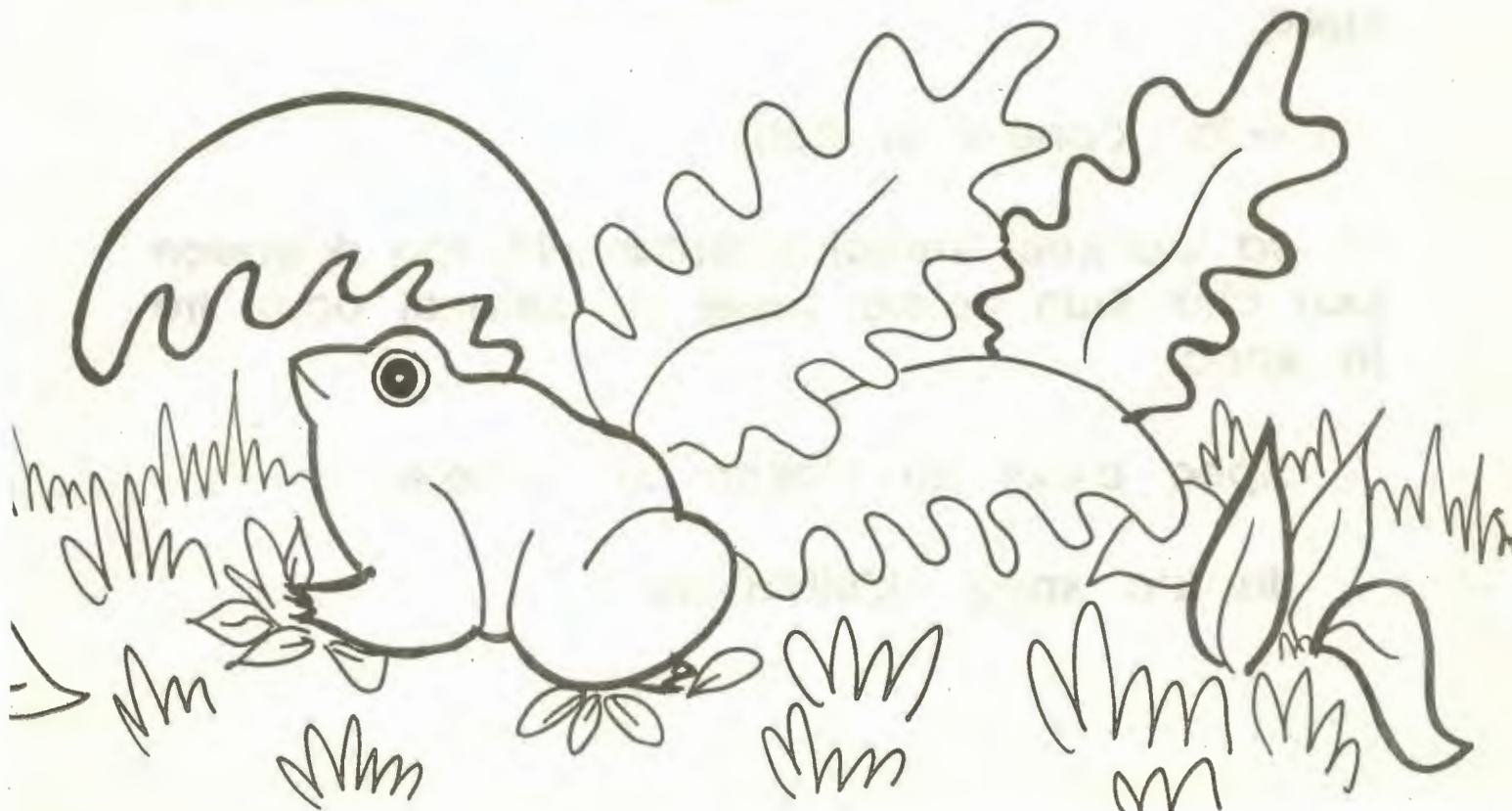


—Qab'ana jun tijtob'eneem naq xtopon chaqe kalele'. Kib'ij chikib'il kii', kech'ob' naq q'ij nkeb'an ja tijtob'en ri'il tre ha b'atatan ri'il, kib'ij naq xtopon chike najb'eey ruk'iin ja jun chee' ja k'o pon chikewach.

K'aj k'a ri' ja xpeq xumaj ch'ob'ooj naq xtub'an tre ja keej toq xtuch'ak. Xuch'ob' chi nerkanooj chik jule' rachb'iil. K'aj k'ari' xb'e kuk'iin jule' rachb'il xumaj kiq'ijlo' xiik konojeel, kawa' xb'ij chike ri'.

—Max ta k'a newajo' nineto' tre jun b'atatan ri'il, nwajo' nch'ek ja keej, xer wari' nwajo' nto'iik —ne'e chike. Chaqajaa' xb'ij chike ja naq ja rch'ab'oon.

K'aj k'a ri' ja julee' chik xkech'ob' na chi utz wi nketo' ja kachb'iil.



K'aj k'ari' xkib'lj tre.

Utz k'ari' natqato', naq k'a ja nqaban jar ojoj —neche'e.

K'aj k'ari' xb'ij chike ja reta'onelaa'.

—Inin ninb'e chuxee' ja jun chee' le' ja k'ar ixix pa cholaaq neb'an ja b'akii' xtok'o wi' ja keej, k'ab'akii' xtelpi wi' ja keej k'ab'akii' xtopon wi' —ne'e chike.

Toq xoponi ja q'iij rxiin ja b'atatan ri'iil, konojeel chik ja xpeq kiwawan kii' chuchii' ja b'eey, utz k'a chi ma ketz'ejt rmaal ja keej, xaruyoon ja najb'eey k'o chi rnaqaaj ja keej, utz k'a nutz'at chi k'oli ja xpeq ruk'iin.

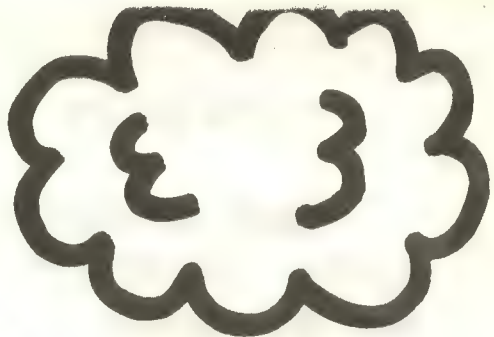
K'aj k'ari' xe'el eel, ja k'a keej xb'ij tre ja xpeq.

—Jo' k'ane'e ja keej.

Ja k'a keej xumaj b'atatan ri'i'l, toq rk'aqoon pon chik juun ko'oxi' meej ri'i', xk'axaj poon tre ja xpeq.

Xpeq b'akii' at k'okan wi? —ne'e.

Ja k'a xpeq xk'ulb'a' to.



—Inb'enaq pon chawach ri' ne'e'.

Toq xk'axaaj ja b'ix tre rmaal ja xpeq mas china xk'amk'a' rajniim ja keej, k'aj k'ari' xb'ij tre ja xpeq.

—Xpeq b'akii' at k'o kan chik wi' —ne'e'.

—Wawari' innajb'iyal chawach —nex chik ja keej.

Ja k'a keej qas ch'ab'ooj chik k'oli piki qatzij wi chi q'axnaq ja xpeq, ja k'a jaa' xko'si piki q'axnaq nub'an, xk'axaaj chik jutij tre ja xpeq.



—xpeq naq ch'okonaq chaqe ne'e.

Ja k'a xpeq xk'ulb'a' chik.

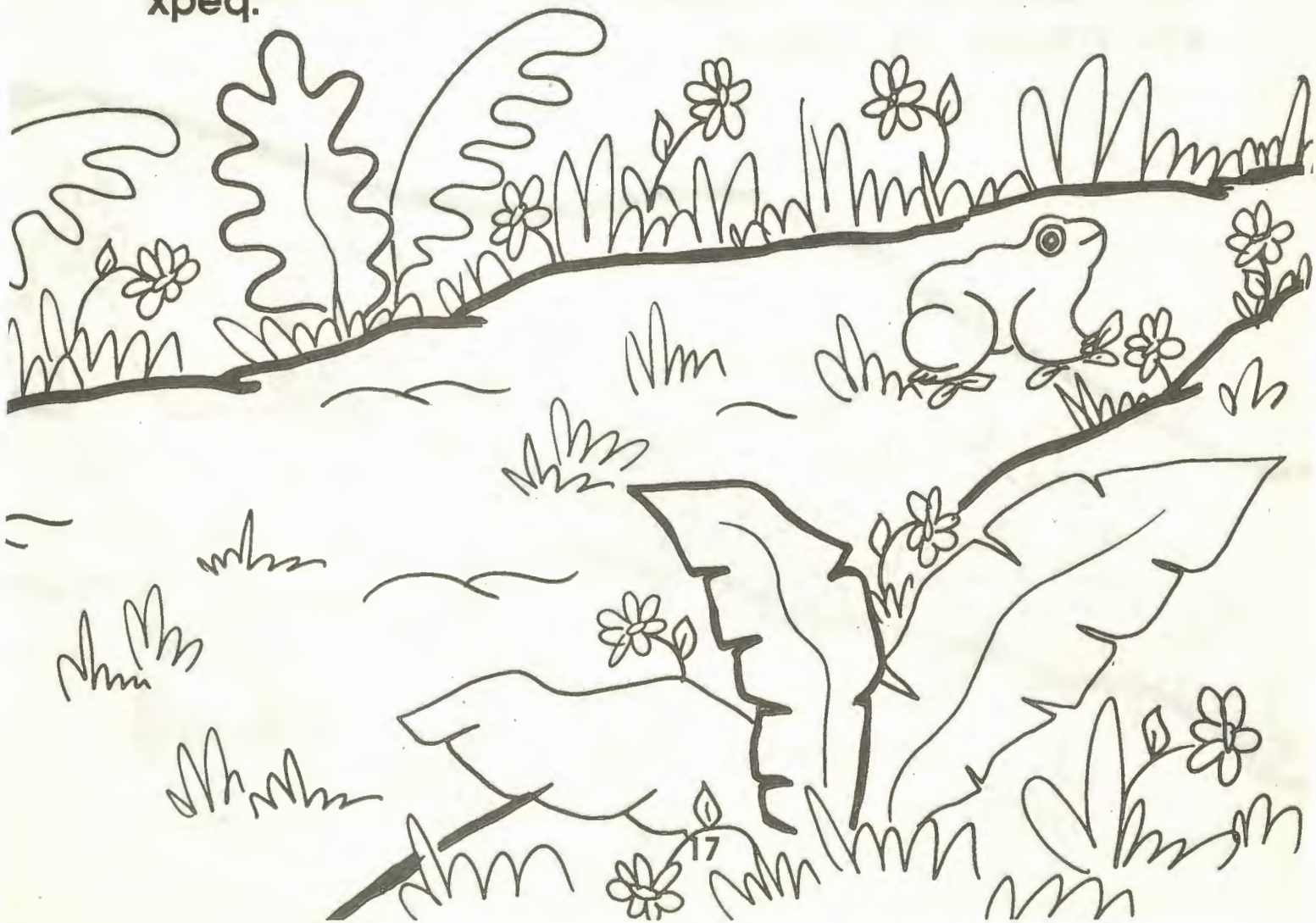
—Ma ta q'isaaj ta awi atnch'akoon waan —
ne'e ja xpeq.

Ja toq xa chik jutziit majan ko'opo ni, toq
xk'axaj chik jutij tre.

Xpeq la majan kataponi —ne'e.

Ja k'a xpeq xk'ulb'a'.

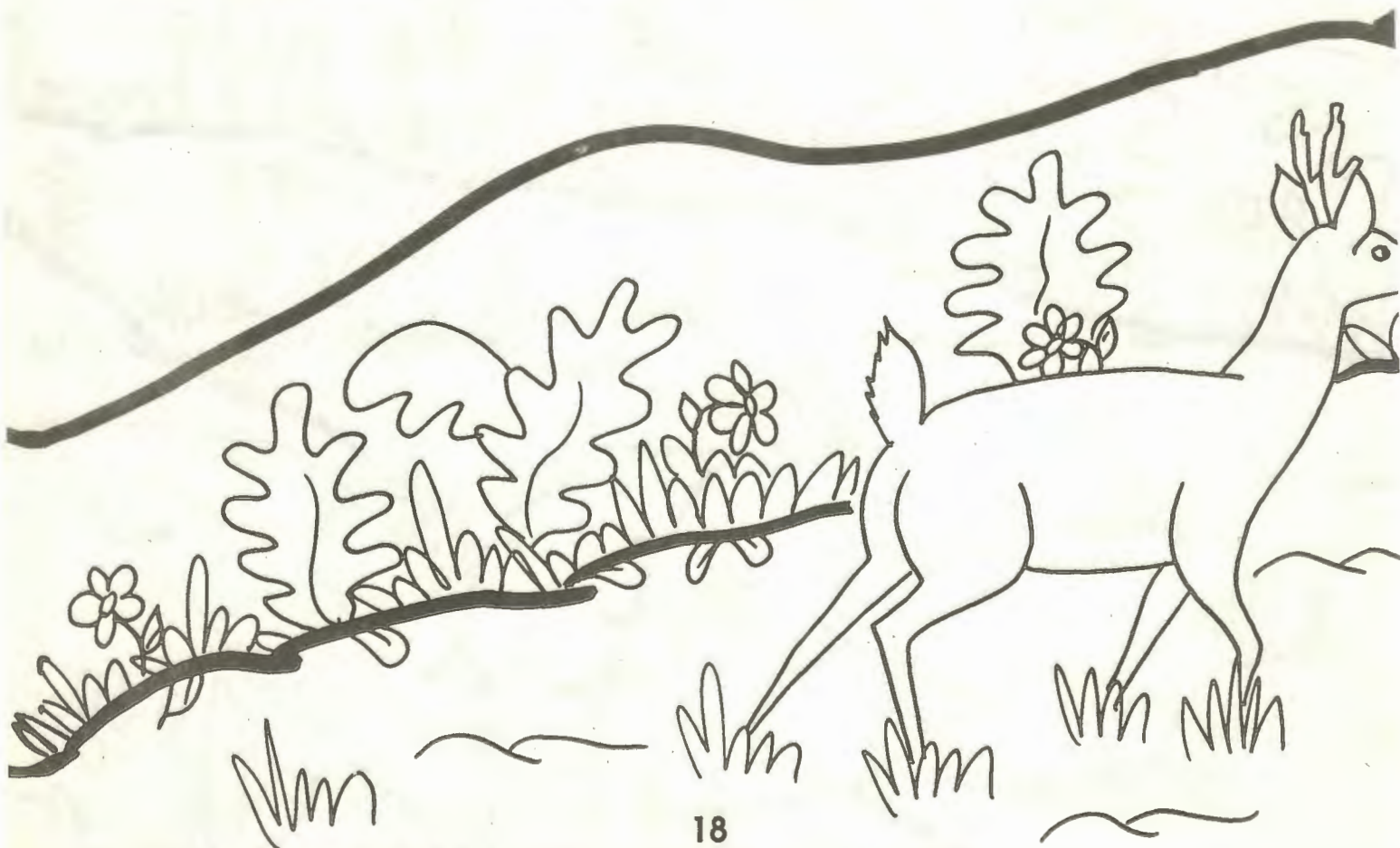
—In k'o chik b'akii' ja qab'iin wi' —ne'e ja
xpeq.



Toq xo'oponi, ja k'a keej nij ejnaq to ja raaq chuqul rumajk ja ko'seem, ja k'a xpeq chaqajaa' kee' nub'an utz k'a ma tu ya' kwenta ja keej tre.

Xa k'a nij chi' k'wari' toq xumaj b'atatan rii' ja keej, nij k'a ma xusil ta rii' ari'.

Xuch'ob' ja keej, ke q'anij tzeel nub'an tre ja xpeq, piki xuch'ob' jaa' ki ja xpeq matkowi nb'atataj rii', xar wari' ja xpeq ma nakanik ta xuch'ob' naq xub'an tre ja keej, xerumol konojeel ja rachb'iil ja xkech'aaq wi' ja keej. Xa k'a rumaj ari' toq ma katkowini chi rii' jun naquun tach'ob'o naq nalasb'ej awi' chipaan, xer wari' takojo' awi' chi b'ajniik ja naquun.





JA RTZIJOB'AL TAA' KULAAX

Taa' kulaax nijini ntzijen kuk'iin e ka'i' taq ala'ii', jun chike a Pala's rubii' ja k'a juun chik a Xwaan rub'ii'.

—Taa' kulaax —ne'e jar a pala's.

—Inin ntz'at ke jar atat nana' teew, ja k'a k'amiik ma rtiempo ta wa'an teew.

—Qatzij wi' talaa' jar ojoj ja roq rijaa' chik, nqana' chik teew maske pa nik'aaj q'iiij. Ja qajunaa' nta', xoq rejixi le' —ne'e ja taa' Kulaax.

—Qatzij wi' taa' kulaax, toq xtub'an kala' qajunaa' ojoj, ja roq k'ojolaa' maxla q'anij lawalo china xqo'eli, jani' ixix kamiik le' —ne'e jar a Pala's.

—Jar inin ojer toq k'a in k'ajool na, chajniim ninyaktaji, ninb'e pa rpan awan, q'axnaq ninsa-maji utz k'a chajniim ntzuri ja nsamaaj —ne'e ja taa'— chaqajaa' jo'oo xin nmaq'a' wa'iim chik nb'an, k'in kiji rxin taq'aj q'iiij ninmeloj to, xer wari' nk'am to na ka'i' taq nusii', utz k'a k'oli nuk'oj chik ja ti wixjayiil chi kaw q'iiij.

—Natz'at le' Pala's ja k'ar ojoj matqajo' noqyaktaji chajniim ja xqob'e ta pa samaaj, k'in

ma tiqakoch' xqosamaj ta chi jun q'iij, ja noq
to'owi piki noq b'ena pa najtijaal k'aj k'ari'
noqesamaji, xarumaj ari' nqato' jutz'iit qiiij k'in
k'oq toq no'y na —ne'e jar a Xwaan.





—Nta' ma tetzila' ta ja req'iij tekojo' chi utz piki toq xkixriji'xi xi ma kixkowin chik nixsamaji, jani' toq k'ix ak'alaal. Ja toq at ri'j chik jurata natko's chik, ma ta wajo' chik natsamaji chi jun q'iij, nok'o ak'u'x, neti'on chik ab'aqiiil, ja ta nawajo' chaqata uxlaneem chik o jun tanaquun natij ta. Chaqajaa' solo cape nawajo' chik natij —ne'e ja taa' Pala's.

—Xa rumaj k'ari' nb'ij chewe ixix, te malti'oxiiij chike ja retee' etata' ke ixkiya'oon pan ajtijaal xtewojtaqiiij ta k'a ja nk'ujt chewach, utz k'a pa jun q'iij nk'atzin chewe ja nijini newojtaqiiij, utz k'a ma tetij chik poqon jani' qatij to ojoj ojer —ne'e ja taa' chike jar e k'a'i taq ala'ii'.



22





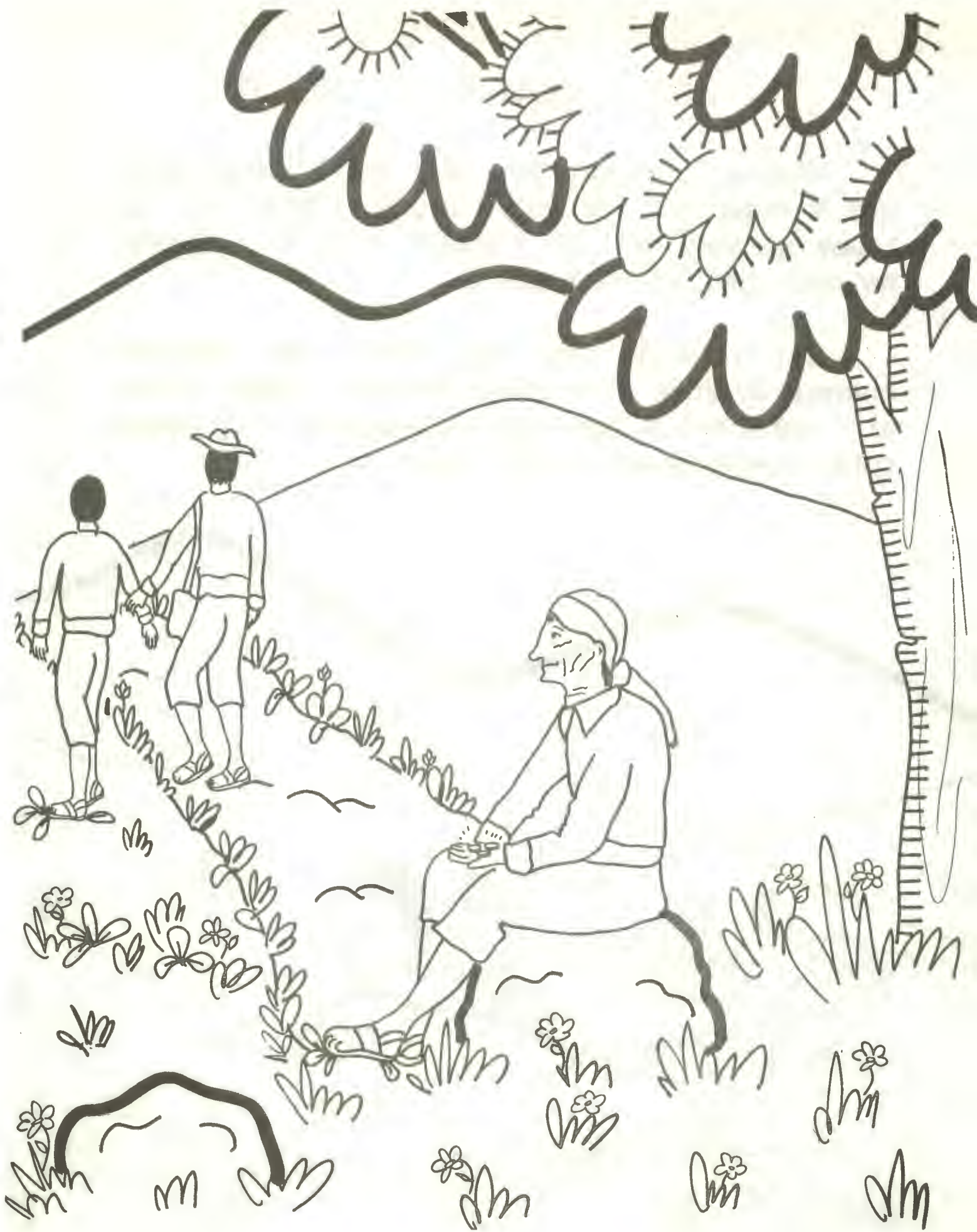
Jar e ka'i' taq ala'ii', kib'ij tre ja ti taa', utz k'a chi ma tzeel ta nuna' ja ti taa', k'in xtiki'kot ta k'a jurata. Komo ja taq rijaa' qas neki'koti toq ja k'ojolaa' netzizon kuk'iin, k'in nekipaxab'aa' jar ak'alaa' k'in nkib'ij chike ja ki k'aslemaal je'ee ojer, xa rumaj k'a ri' kib'ij tre.

—Taa' kulaax e', atat nattz'e'jti chi jun taa' k'at k'ajool na, mat saj q'oor ta, piki toq nattz'aj to kumal ja winaq atsamajeel laj achi k'in solo utz laj taq na'ooj naya' chike jar ak'alaa', k'ojolaa' k'in rijaa' chaqajaa' —ne'e chi tre.

—Ja k'a nab'ij le' ja tre ja ti qa kape tak'ama' kan k'a jun ta pwaq ri', xtaloq' el ta k'a jun ta kaxlan waay, xtati'ja' ta k'a ruk'iin ta kape, piki ojer chaqajaa' nqayarii' chik jun ti xa'r ti qaxiin.

—Ti'oox chewe nta xqotzizon chi na naj q'liij —ne'e kan chike ja taq ala'ii'.

Xa rumaj k'ari' ja taa' pala's kongana rgana ntzizon kuk'iin ja k'ojolaa' piki qas netzeb'eni toq nel to ju'jun taq tzii'j kuwaal.



JA TI NAAN TI MOOY

Nkib'iij ja winaq ojer, k'o jun ti naan cha', qas ti meb'aa' k'in xa ti mooy. Chaqa pa taq b'eey ntz'eb'e wi', chi k'utuxik rpaq, ma tikowini nsamaji piki xa ti mooy.

Toq ntz'eb'e pa taq b'eey, jar ak'alaa' nkemaj rk'ajqik cha ab'aj, nkemaj rq'ojliik, komo ja ti naan ma ti ka'yi nij ma kerutz'at naq nenaq rxiin, chewi' kawa' nb'ij chike ri'.



—Ak'alaa' ixix nij ma ixq'ilon ta kumal etee' etata', naq tre neb'an ke la' chwe'.

Komo nij ma tika'yi chewi' nij ma k'o ta nb'ij chike' ma taj xtanii' la' o wi taq ala'ii' la, xar wari' taq ak'alaa' neb'ono ke ri' tre.

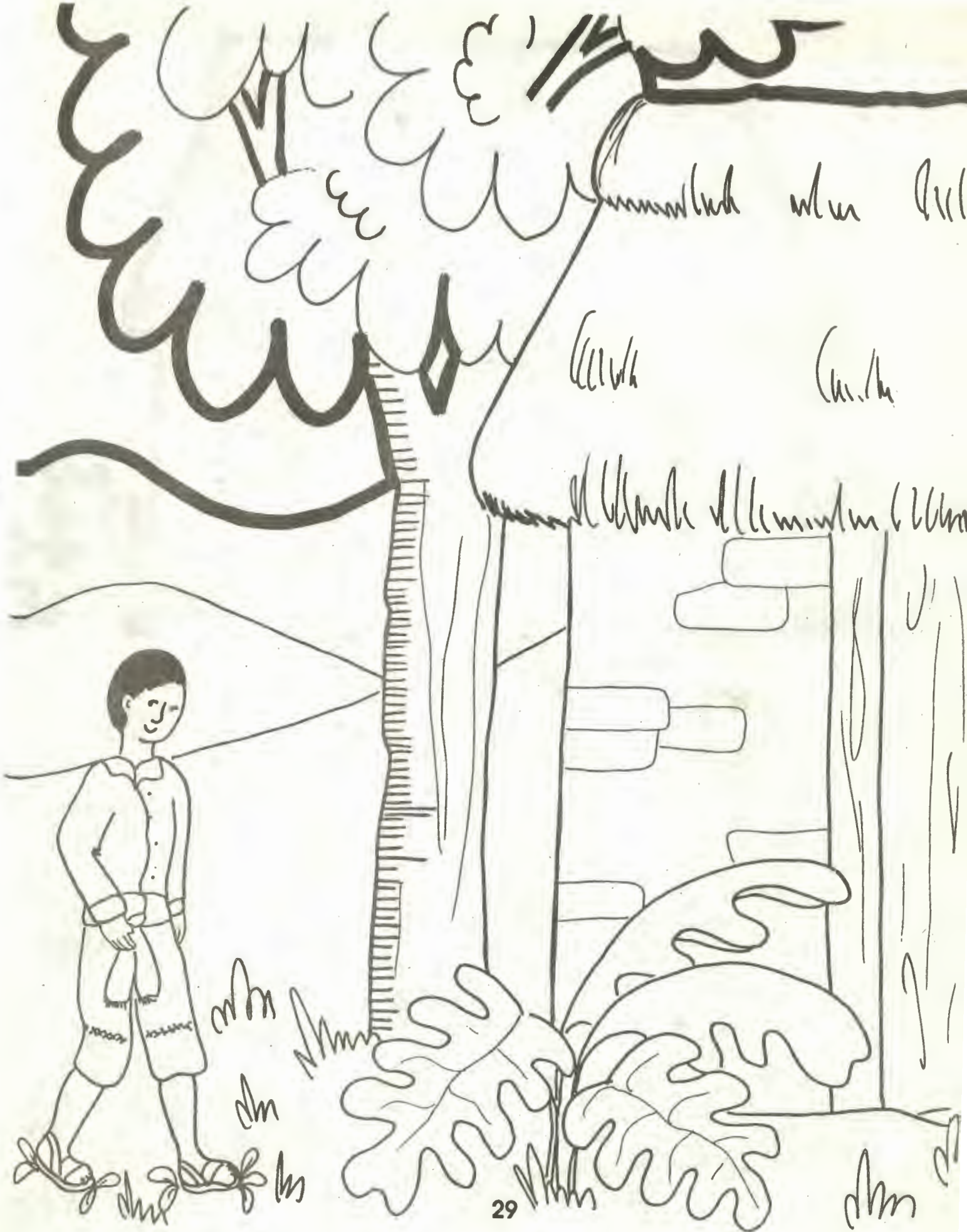
—Wix ta qas ix utz laj taq ak'alaa', ixix ta ninek'am el jutz'iit chi wochooch, nij ma k'o ta ewik'atz chaqa taqan ch'ayoneem newilij ixix. Xnaan mariil ari' ninopon chi wochooch, ja k'ar ixix nij lawalo' neb'an chwe.



—Jo' k'a naan, katqak'ama' el na k'a cha wochooch.

Toq nuna' ja ti naan ma pa rochoch ta neya' wi' kan kumaal jar ak'alaa'. Ja k'a ketee' kitata' jar ak'alaa' toq nkinab'eej ja nkeb'an ja kalk'wal, nekech'ey, utz k'a ma tikeb'an chik ke ri' tre ja ti naan piki xa ti mooy.







—Jar ixix ma utz ta neb'an kela' tre ja ti naan, ma qana' ki ta ix k'o pan ajtijaal k'in neb'an ke la', tek'utu' chi kewach ja winaq naq tre toq ix k'o pan ajtijaal —kee' nkib'iij ja ketee' kitata' jar ak'alaa'.

Toq k'o juun nub'an ke ri' tre ja ti naan, ja winaq nkib'iij.

—Nij la mix q'ilon ta ixix nij taqan lawalo' neb'an tre ja ti naan.

E k'oli ak'alaa' nij ke' wari' nkeb'an tre ja ti naan', toq ntz'ab'e' pa taq b'eey, k'o k'a jutiiij xb'iij.

—Mejoor ninb'e jutz'iit chi ya' piki jar ak'alaa' nij lawalo' nkeb'an, mas ke xkinb'e pa nejqaal.

Ke' k'a ri' nub'an, toq k'a xopon qaaj, xe'erila' jule' taq xtanii'.

—Taq xtanii' naq neb'an wawee'.

—Ch'ajo'm waan nqab'an naan, ja k'ar atat naq narna' qaaj.

—Ninurk'as tan qaaj, nwajoo ninatini tan xar wari' ma k'o ta xkaxlaan.

—Naq tre k'a ma katatini naan, ojoj nqaya' jutz'it a k'axlaan.

—Utz k'ari' taq xtanli', ti'ox chewe' kamiik k'a ri' ninjoloni.

Ja k'aar ak'alaa' kikonla' jule' ch'ab'aaq, nij k'olok'ik keb'an tre utz k'a ja ti naan nuna' chi karlaan.

Xumaj atineem, nij kongana nub'an tre ja kaxlaan pa rwi', nij ma k'o ta rpulup neli. Toq tzuri' jar atineem rmaal xb'e chi rochooch.

Toq k'a xo'opon jule' rchalaal ruk'iin, kik'axaaj tre b'a pi wi'.

—B'a xaat pi wi'.

Xinpi na chiya', jule' taq xtanni' xkisijpaaj jutz'it nkaxlaa' xa k'a rumajk ari' xinatin pi na.

Toq ketz'at ja rch'alaal ma kaxlaan ta ja ya' tre ja ti naan k'in kib'ij tre.

—Ma kaxlaan ta waan ja ya' chawe kumal ja xtanii', xa la ch'ab'aj piki ja pa swal awi' nij ch'ab'aaq.

—¿Naq k'a xeyo' chawe?

—Ma wotaq ta kewach.



—Qak'axaaj na rason k'in nqab'ij na chike ketee' kitata', utz k'a nekeq'll jutz'ilt ja kalk'waal.

—Naq tre k'awa' nij konojeel nkeb'an nkewa' chwe', ma kinel chik awa'.

Ke' k'a ri keb'an keya' rb'i'xiik naq ja xe'ech'ajoni ja ri' q'ij. Toq kojtaqij naq ja xeb'anomi xekib'ij chike ja ketee' kitata'.

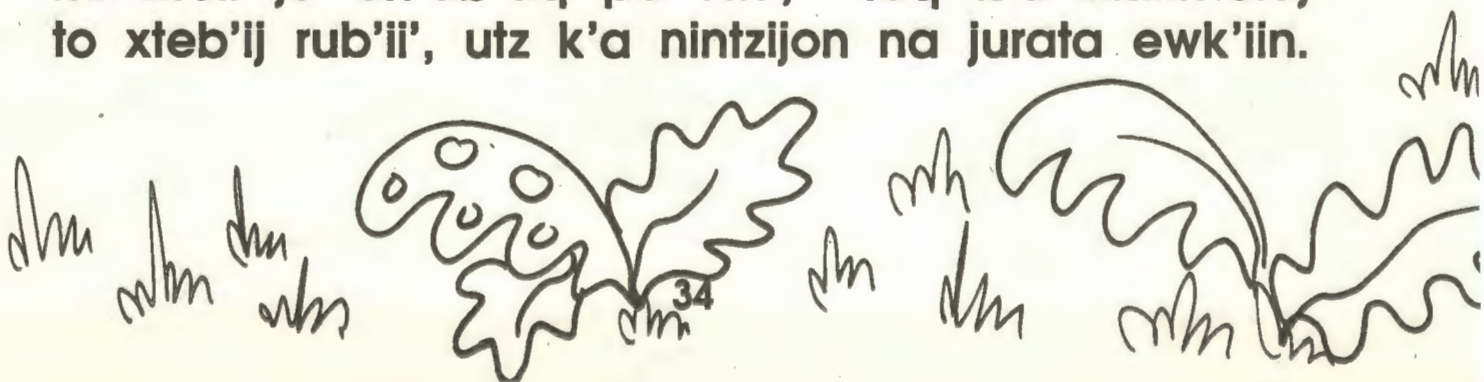
—Ke'epaxab'aj pa q'e jutz'iit jar ewalk'waal, tetz'ata' mpe' le' ja keb'an tre ja ti naan, taqan keya' jun kaxlaan tre, xa'eq ch'ab'aq.

Toq kik'axaaj ja tatixelaa' yekisik'ij ja taq kalk'waal k'in xkik'axaaj chike.

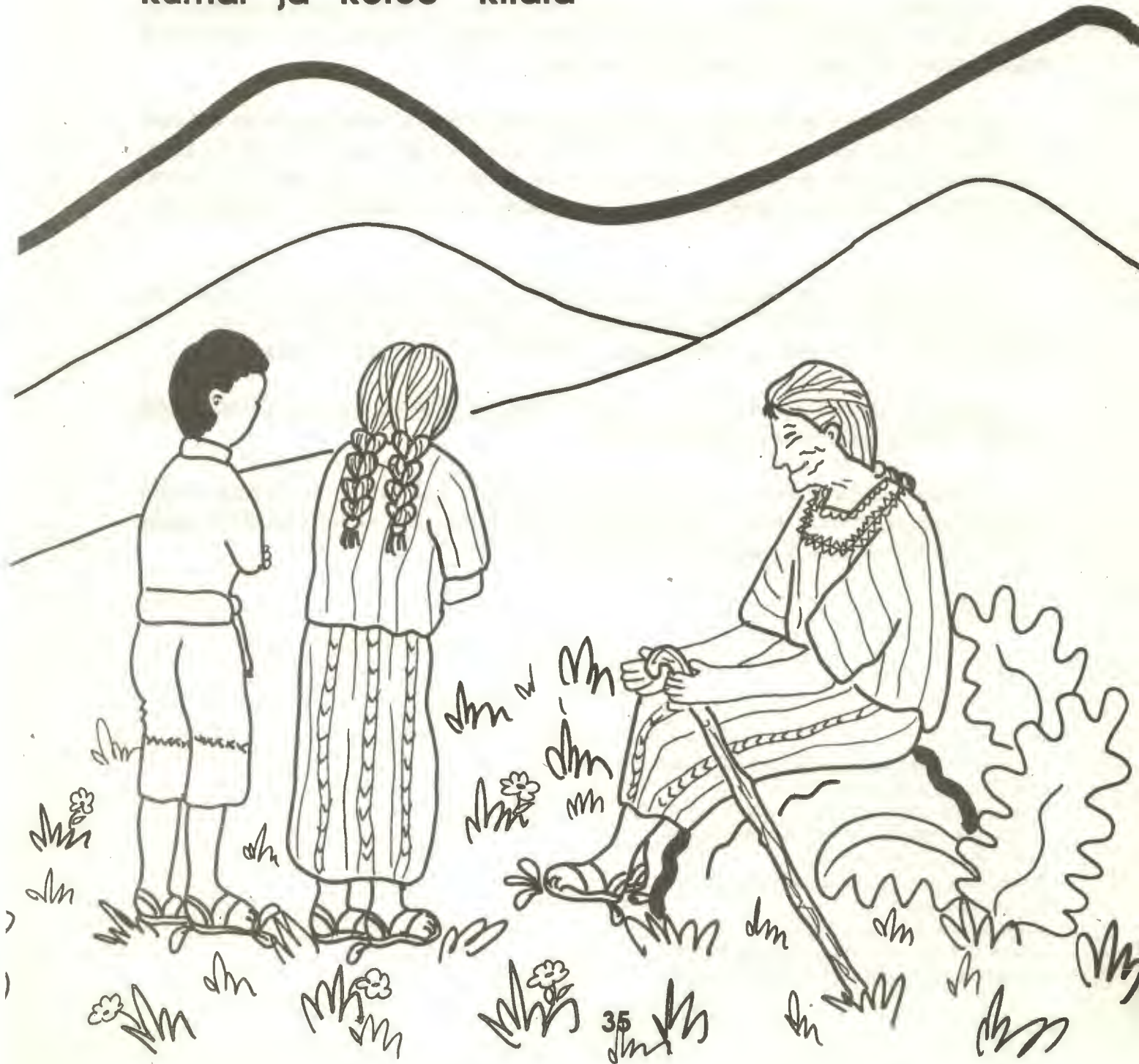
—La qatzij k'a ri nij lawalo' xeb'an kan ixix tre ja ti naan.

Xa k'a rumajk xib'ib'en kii' ja taq xtanii xkib'ij chi je'ee' xeb'onowi. Ja k'a kitaa' xb'ij chike.

—Kamiik nixb'e ruk'iin ja ti naan, nek'utuj sachb'al emajk tre, k'in newatinsaj kaan, hasta ke xteli ja ch'ab'aq pa rwi', toq k'a xkixmeloj to xteb'ij rub'ii', utz k'a nintzizon na jurata ewk'iin.



Ke k'ari' keb'an ja taq xtani' kik'utuuj sachb'al kemajk chwach ja tl naan, k'in keb'aaq kaan ja rwi', toq k'a xemeloj to kib'ij tre ja kitata'. Ja k'a kitata' xeruch'ey utz k'a ma kita xtikeb'an chik jutij. Kamiik konojeel jar ak'alaal jar e k'o chi paan ari' tinamit nij e utz laj taq ak'alaal' chik piki kik'axaaj tzij, naq b'ix chike kumal ja ketee' kitata'



RTZOJB'AL WUUJ

Ja kitzojb'al, ja kib'anoon, ja naquun ja q'axnaq ja pa taq qochooch, pa taq qatinamit ja roq mayaab' winaqii' ja roq k'o chwach ja nim laj tinamit Guatemala, jun nim laj sijpanik ja kyya'oon kaan ja qatee' qataa' chaqe.

Ja je'ee' e tikonaq kaan ja utz laj na'ooj, utz laj taq naquun chike ja kime'aal ki k'ajool. Teb'ana' k'a utz tre ja pejnaq chipan ja tanaaj ri'.

Ja winaq ja maj mayaab' ta. Ja aj na'ooj, aj tz'ib'aa' taq winaq ja ma e qawinaqil ta, kimalon kii' pa rwi' ja samaaj ri', utz k'a xtik'uj ta chikewach jar ak'alaa' ja rb'ixii' rtzijoxiich ja rb'ajniin ja taq cholomem ri' utz k'a ma tikimes taaj.

Jawari' neruto jar ak'alaa' chi roj taqixiik ja ka'i' tzojb'al ja nya' chike jar ak'alaa' mayaab' ja pa taq tijob'al utz k'a xtik'e' ta chi kewach ja "Ojer taq tzijoneem, ojer choloj tziiij". Ja taq wuuj ri' jawa' jar eb'anon kan ojer chipan ja q'olaj rwach'lee jar e k'o chipaan ja tinamit Guatemala. Ja wuuj ri' ja k'ajaa' b'anitaj pi chik ri', xtoksax ta k'a kumall jar ak'alaa' ja e k'o pa najtijaal.

Ja taq wuuj ja k'ajaa' b'ajpi chik ri', b'anoon to kiji' tanaaj tre. Ja rb'ajniik ja tamaa' taq wuuj, b'enaq chirij ja rjunaa' jar ak'a'aal. Ja tzojb'al ja tz'utujil ja b'e chi paan ja wuuj ri', ma ruyo' ta rxin jun tinamit, jawa' ja nak'axaaj nojel tinamit, ja b'akii' nb'ajñ wawa' tzojb'al ri'.

Ja pa k'isb'al ruxaaq nawil wi' ja taq tziiij ja ma katkowini nasik'iij o wi ma katkowini neqaj chawach naq nb'iij chipaan ja tanaaj taq wuuj.

Ja wuuj ri' xtzur rb'ajniik malti'ox chike ja winaq keya' ja to'oneem tre ja paq, ja rub'ii' ja xto'oni jari' jar Agencia para el desarrollo Internacional rxin ja jun nim laj tinamit Estados Unidos. Xa k'a rumajk ari' nqamalti'oxii' chike.

Colección "Lirica y narrativa tradicional de Guatemala", 35

Serie Tz'utujil, 3. Segundo Nivel

Directora de la colección: *Guillermina Herrera Peña*

Directora de recopilación: *Julia Becker Richards*

Editor: *Moris Polanco Barrera*

Recopilación y transcripción: *Andrés Cholotío*

Ilustración: *Mayra Fong*

Diagramación: *Margarita Ramírez*

Levantado de Texto: *Jeannette Ordoñez Muñoz*

© 1990 Universidad Rafael Landívar, Guatemala

Ja wuuj ri' k'o ojeer taq tzij rk'amoonto rxiin ja tinamit
tz'utujil. Utz nkoji ja wuuj ri', ja ki b'anoon chik nik'aj
tre ja tijoneem rxiin jar atijaal.

K'o chik julee' rcholajil:

Ja koj in ja sanik	(nivel 1)
Ja k'uch k'in ja xpeq	(nivel 1)
Jar umul k'in jar utllw	(nivel 2)
Ja jun alaa' xupo' rii' chi jun tz'unum	(nivel 3)

